

УДК 504.056:(282.243.7)

О. П. МИРОШНИЧЕНКО

Український науково-дослідний інститут екологічних проблем
вул. Бакуліна, 6, м. Харків, 61166
elena.miroshnich@bk.ru

МИГРАЦИЯ ВАЖКИХ МЕТАЛЛОВ В ВОДНЫХ ОБЪЕКТАХ (НА ПРИКЛАДЕ р. УДИ)

Досліджено особливості розподілу важких металів в різних компонентах водної екосистеми р. Уди. Встановлено, що молюски *Unio pictorum* (Philipsson., 1788) і *Anadonta cygnea* (Lamarck, 1799) переважно накопичують цинк та мідь. Розраховані коефіцієнти накопичення важких металів молюсками по відношенню до води і донних відкладів.

Ключові слова: донні відклади, важки метали, молюски, коефіцієнт акумуляції

Miroshnichenko O. P. MIGRATION OF HEAVY METALS IN WATER BODIES (EXAMPLE ON THE UDY RIVER)

The features of the distribution of heavy metals in various components of aquatic ecosystem of the Uda river were investigated. It was found that *Unio pictorum* (Philipsson., 1788) and *Anadonta cygnea* (Lamarck, 1799) molluscs accumulated mainly zinc and copper. The accumulation coefficients of heavy metals by molluscs in relation to water and bottom sediments were estimated

Keywords: bottom sediments, heavy metals, molluscs, accumulation coefficients

Мирошніченко Е. П. МИГРАЦИЯ ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ В ВОДНЫХ ОБЪЕКТАХ (НА ПРИМЕРЕ р. УДЫ)

Исследованы особенности распределения тяжелых металлов в различных компонентах водной экосистемы р. Уды. Установлено, что моллюски *Unio pictorum* (Philipsson., 1788) и *Anadonta cygnea* (Lamarck, 1799) преимущественно накапливают цинк и медь. Рассчитаны коэффициенты накопления тяжелых металлов моллюсками по отношению к воде и донных отложений.

Ключевые слова: донные отложения, тяжелые металлы, моллюски, коэффициент аккумуляции

ВСТУП

З хімічних речовин, що забруднюють водні об'єкти, велику загрозу для життєдіяльності гідробіонтів представляють важкі метали та їх сполуки. небезпека полягає в здатності важких металів до акумуляції в різних компонентах екосистеми, так як, на відміну від органічних забруднюючих речовин, які з часом виводяться з екосистеми, вони здатні зберігати біологічну активність практично нескінченно [1].

Двостулкові молюски є однією з функціональних ланок водних екосистем, через

які проходять потоки мікроелементів з подальшою їх акумуляцією в донних відкладах. За способом живлення їх відносять до фільтраторів. Молюск довжиною 20-30 мм пропускає за добу 1,5-2,0 л води [2]. За даними Міхеєва В. П. [3] в літній період на 1 г сирової маси молюск відфільтрує 30 мл води за 1 годину і виділяє за той же період екскрементів і псевдофікалій до 0,001 мл. Завдяки цьому молюски сприяють очищенню води через накопичення у м'яких тканинах різних мікроелементів, в тому числі важких металів.

Крім цього, поряд з прямою токсичною дією, важкі метали викликають небезпечні віддалені наслідки для гідробіонтів, а саме: мутагенну, ембріотоксичну, гонадотоксичних та інші типи впливу [4]. Здатність окремих окремих видів відображати ситуацію в навколишньому середовищі, поширеність та мала міграційна активність, дозволяє використовувати двостулкових молюсків в якості біоіндикаторних організмів.

Дослідженню впливу гідробіонтів на формування донних відкладів присвячена значна кількість робіт [5-9], але ця задача ще далека від вирішення, а отримані результати ще недостатньо використовуються

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Збір двостулкових молюсків проводився під час літньої межени 2010 р. Саме у цей період у воді визначаються найбільші концентрації забруднюючих речовин як наслідок мінімального стоку. В цей же час відзначається висока фільтраційна активність та інтенсивне живлення у деяких гідробіонтів, зокрема молюсків. Двостулкові молюски обрані нами як об'єкти дослідження, через їх поширеність, малу міграційну активність, що дозволяє використовувати їх як біоіндикаторні організми. Збір статевозрілих молюсків проводили в гирловій ділянці річки Уди.

Пробопідготовку м'яких тканин молюсків, для визначення в них важких металів, здійснювали відповідно до рекомендацій наведених у нормативних документах для харчових продуктів [10]. Вимірювання масової концентрації важких металів виконували атомно-абсорбційним методом з використанням регламентованих методик [11]. Мінералізація продукту виконувалась способом сухого озолення. Концентрація важких металів в розчині мінералізату ви-

при прогнозуванні зміни екологічного стану водних об'єктів. Особливо актуальним у екологічному аспекті є встановлення закономірностей розподілу та накопичення ряду важких металів у системі «вода - донні відклади - молюски». Виходячи з вище сказаного, ми спробували встановити закономірності накопичення важких металів в організмі гідробіонтів прісноводних екосистем - молюсків.

Метою роботи є дослідження особливостей розподілу важких металів в системі «вода-донні відклади - молюски» в гирловій ділянці р. Уди.

значалася методом полуменевої атомної абсорбції.

Молюски перлівниця *Unio pictorum* (Philipsson., 1788) і беззубка *Anadonta cygnea* (Lamarck, 1799) малорухливі і можуть тривалий час перебувати в несприятливих умовах, викликаних впливом різних антропогенних чинників, що робить ці види незамінними об'єктами при подібних дослідженнях.

Елементовизначення в пробах донних відкладів виконувались рентгенофлуоресцентним методом на приладі «Спектроскан». Метод дозволяє визначати валовий вміст металів і базується на збудженні характерного випромінювання елементів, що містяться у зразку, який досліджується. При цьому усі елементи можуть визначатися з одного зразка підготовленої проби, що дозволяє встановлювати їх точне співвідношення.

В водних екосистемах фізичні і хімічні процеси, що пов'язані з надходженням, вмістом та розподілом важких металів, регулюються біотичними факторами або в значній мірі піддаються їх впливу.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Якість річкової води у гирлі р. Уди обумовлюється забрудненням з поверхневим стоком від м. Харків, та суттєвим антропогенним навантаженням на основну річку через додавання вод з приток суббасейну р. Уди та ландшафтними особливостями, що притаманні цій частині басейну.

Результати визначення вмісту важких металів у воді, донних відкладах та м'яких тканинах молюсків представлені в табл. 1. Згідно аналізу наведених даних (табл.1) для гирлової ділянки р. Уди вміст важких металів у м'яких тканинах молюсків змінюється в наступному порядку: $Zn > Cu > Ni$, для донних відкладів – $Cu > Zn > Ni$, для води – $Ni > Zn > Cu$.

Таблиця 1

Вміст важких металів в різних компонентах гирлової ділянки р. Уди

№	Об'єкт дослідження	Zn	Cu	Ni
1	Вода, мг/дм ³	0,0137±0,005	0,0053±0,0002	0,0179±0,004
2	Донні відклади, мг/кг	105±26	147±17	48±9
3	<i>Unio pictorum</i> , мг/кг	47±14	7,2±18	2,4±1,3
4	<i>Anadonta cygnea</i> , мг/кг	54±10	6,7±15	2,1±1,5

Українським науково-дослідним інститутом екологічних проблем розроблений проект «Методики екологічної оцінки якості поверхневих вод за відповідними категоріями» (2012р), з урахуванням положень Водної Рамкової Директиви ЄС 2000/60/ЄС і низки документів, спрямованих на її втілення у водоохоронну практику європейських країн. У проекті методики для оцінки якості вод за показниками специфічних речовин токсичної дії запропоновано використовувати коефіцієнт донної акумуляції (КДА), який відображає накопичення поліюгантів (важких металів) у донних відк-

ладах і гідробіонтах, що розраховується згідно формули [12]:

$$КДА = \frac{C_{ДВ}}{C_{Вода}}$$

де КДА - коефіцієнт донної акумуляції;

$C_{ДВ}$ – концентрація важких металів у донних відкладах або гідробіонтах;

$C_{Вода}$ – концентрація важких металів в воді.

Завдяки коефіцієнту донної акумуляції важких металів була встановлена залежність, що представлена в табл. 2

Таблиця 2

Коефіцієнт донної акумуляції важких металів для гирла р. Уди

№	Вид молюска	КДА _{Zn}	КДА _{Cu}	КДА _{Ni}
1	<i>Unio pictorum</i>	343	13,5	13,4
2	<i>Anadonta cygnea</i>	394	12,6	11,7

Коефіцієнти донної акумуляції важких металів розташовуються в ряду наступним чином Zn > Cu > Ni.

Також акумулюючи здатність гідробіонтів зазвичай виражають коефіцієнтами біоаккумуляції (К), які відображають відношення вмісту будь-якого елемента (у нашому випадку важкого металу) в організмі до вмісту його в навколишньому середовищі (воді, ґрунті):

$$K = C_x / C_0$$

де C_x і C_0 – концентрації металу в тканинах молюсків (мг/кг) і концентрації металу у донних відкладах, мг/кг.

Отримані дані дозволили розрахувати коефіцієнти біоаккумуляції важких металів молюсками по відношенню до донних відкладів, що представлені в табл.3

Таблиця 3

Коефіцієнти біоаккумуляції важких металів молюсками по відношенню до донних відкладів

№	Вид молюска	К _{Zn}	К _{Cu}	К _{Ni}
1	<i>Unio pictorum</i>	0,44	0,048	0,041
2	<i>Anadonta cygnea</i>	0,51	0,045	0,043

Аналіз результатів дозволив побудувати ряди накопичення важких металів для цих видів молюсків: Zn > Cu > Ni.

Встановлена залежність коефіцієнтів біоаккумуляції для важких металів в м'яких тканинах двостулкових молюсків від вмі-

ту металів в воді та донних відкладів неоднозначна. Різниця коефіцієнтів пояснюється різною формою надходження металів в природних водах. За величиною коефіцієнтів, розрахованих відносно вмісту важких

металів у воді, водні організми підрозділяють на [13]:

- макроконцентратори ($K_a > 15000$);
- мікроконцентратори ($10000 < K_a < 15000$);

- деконцентратори ($K_a < 10000$).

А по відношенню до донних відкладів: макроконцентратори ($K_d > 2$), мікроконцентратори ($1 < K_d < 2$) і деконцентратори ($K_d < 1$).

ВИСНОВКИ

Проведені дослідження підтверджують належність молюсків перлівниця (*Unio pictorum*) і беззубка (*Anadonta cygnea*) до деконцентраторів. Молюски накопичують значні кількості важких металів, а отже коефіцієнти накопичення свідчать як про забруднення середовища цими металами, так і про доступність їх для гідробіонтів.

Таким чином, проведені дослідження свідчать про досить сильну залежність важ-

ких металів в м'яких тканинах двостулкових молюсків від їх вмісту як у воді та у донних відкладах. А також нездатність протидіяти надлишковому накопиченню важких металів організмами фільтраторами дозволяє використовувати їх в якості індикатора якості водного середовища.

Автор висловлює подяку н. с. С. О. Кулак за допомогу у відборі та аналізі досліджуваного матеріалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Челоміна Г. Н. Организация генома мидии Грея/ Г. Н. Челоміна// Биология моря. [Russian Journal of Marine Biology], 1984. – С.23-27.

2. Васенко О. Г. Екологічні основи водоохоронної діяльності в теплоенергетиці: в 2 т. – Харків:УкрНДІЕП, 2000.-243с.-2т.

3. Михеев В. П. Фильтрационное питание дрейсены/ В. П. Михеев //Труды ВНИИПРХ.-М.:Пищевая промышленность, 1967. – С 177-129.

4. Devis L.T. Metyl mercury in fish [Report from an Expert group FAO. – FAO, Stockholm, 1971. – 364 p.

5. Васенко А. Г. Формирование гидробиологического режима оз.Лиман - водоема-охладителя Змиевской ГРЭС в условиях его комплексного использования/ А. Г. Васенко, Н. В. Старко, В. Н. Цымбал, М. Л. Лунгу, Л. Г. Игнатенко // VIII Всес. Симпоз.: тез. докладов. История озер. - Минск, 1989.- С.154-155.

6. Мірошніченко О. П. Формирование донных отложений некоторых водотоков бассейна р. Северский Донец/ О. П. Мірошніченко//Міжнародна наук.-практ. конфер.: тези допов. «Наукові дослідження сучасності. Випуск 1, частина 2» -К.:НАИРИ,2011.-С 54-55.

7. Мірошніченко О. П. Роль біологічної складової водних екосистем при формуванні

донних відкладів/ О. П. Мірошніченко, О. Г. Васенко, // Людина та довкілля. Проблеми неоекології. – 2012. – № 1-2.-С.51-54.

8. Малі річки України: довідник / А. В. Яцик, Л. Б. Бишовець, С. О. Богатов [та ін.]. - К.: Урожай, 1991.

9. Бессонова В. П. Методи фітоіндикації в оцінці екологічного стану довкілля. – Запоріжжя: Вид-во ЗДУ, 2001. – 196 с.

10. ГОСТ 26929-94 Сырье и продукты пищевые. Подготовка проб. Минерализация для определения содержания токсичных элементов.- Введ. 1996-01-01. – 30с.

11. ГОСТ 30178-96 Сырье и продукты пищевые. Атомно-абсорбционный метод определения токсичных элементов.-Введ.1998-01-01. – М.:Издательство стандартов, 2003. – 10с.

12. Методика екологічної оцінки якості поверхневих вод за відповідними категоріями / А. В. Гриценко, О. Г. Васенко, Г. А. Верніченко, О. П. Мірошніченко [та ін.] – Х.: УкрНДІЕП. – 2012. – 37 с.

13. Никаноров А. М. Биомониторинг металлов в пресноводных экосистемах / Никаноров А. М., Жулидов А. В. – Л. : Гидрометеоздат, 1991. – 312 с.

Надійшла до редколегії 20.02.2013